

Gebiedsanalyse: onderdeel landschappelijk kader

Het Nationaal Landschap Winterswijk, als landschappelijk kader voor de toekomst

1. Kernkwaliteiten Nationaal Landschap

Het huidige Winterswijkse landschap is het resultaat van de natuurlijke ondergrond en het veranderend grondgebruik van de afgelopen eeuwen en decennia. Het ontstane landschap wordt door velen gewaardeerd en gekoesterd, als het Nationaal Landschap Winterswijk.

Bij het opstellen van de Omgevingsvisie buitengebied Winterswijk (eind 2019) is herbevestigd dat we het aanwezige landschap willen behouden en versterken. Ook de (concept)Omgevingsverordening van de provincie Gelderland (2023) geeft aan dat het Nationaal Landschap Winterswijk behouden en versterkt moeten worden.

De kwaliteiten van het Nationaal Landschap is in de Omgevingsvisie Buitengebied vastgelegd in vijf kernkwaliteiten, te weten:

1. Mozaïek van geologische en aardkundige kenmerken en de cultuurhistorische waarden
2. Kleinschalig agrarisch cultuurlandschap
3. Hoge ecologische waarde van het gebied
4. Hoge milieukwaliteit, waar onder rust, ruimte en donkerte
5. Sterke lokale Identiteit en sociale cohesie, en het economisch functioneren

Uitdagingen Nationaal Landschap

Het Nationaal Landschap Winterswijk is mede ontstaan door menselijk activiteiten. We zien steeds vaker dat een toenemend grondgebruik, door uitbreiding en intensivering van bedrijvigheid, en ook recreatie en bewoning, de aanwezige landschappelijke (kern)kwaliteiten onder druk zet. Voor behoud en versterken van het Nationaal Landschap zullen we ons handelen moeten aanpassen. We

zullen steeds meer toe moeten naar een grondgebruik waarbij we geen vervuiling of verstoring toebrengen aan de natuurlijke waarden van bodem, water en lucht.

We zien dat ook klimaatverandering een steeds grotere wissel trekt op de ons grondgebruik. Droogte en hoge temperaturen zorgen voor grote problemen in de landbouw en voor het landschap en behoud van de natuur. Op termijn zal dit ook gevolgen hebben voor de aantrekkelijkheid van het landschap en daarmee ook voor wonen en recreatie. Er zijn maatregelen nodig om de klimaatverandering te beperken. Tegelijkertijd moeten we het gebied weerbaarder maken tegen droogte en andere vormen van extreme weersomstandigheden.

Kernkwaliteiten als landschappelijk kader

De kernkwaliteiten van het Winterswijkse landschap willen we voor toekomstige generaties behouden. Om dit waar te kunnen maken zullen bestaande activiteiten en nieuwe ontwikkelingen zich moeten richten op behoud en versterken van deze kernkwaliteiten. Daar bovenop zijn er (separate) maatregelen nodig om de kwaliteiten van het Nationaal Landschap te verbeteren. Het kan daarbij bijvoorbeeld gaan om aanleg van een ontbrekende verbindingszone tussen twee natuurgebieden of aanplant van jonge bomen om een houtwal te herstellen.

Om rekening te kunnen houden met de kernkwaliteiten, moeten we als eerste inzicht hebben in waar welke kwaliteit aanwezig is. De gemeente Winterswijk heeft een digitale Atlas Omgevingskwaliteit waarmee voor elk adres in het buitengebied inzichtelijk kan worden gemaakt welke kwaliteiten op een adres aanwezig zijn.

Voor het opstellen van een gebiedsplan is informatie per adres niet handig. Daarvoor is zijn kaarten (geografische duiding) van deze kernkwaliteiten nodig. Door stapeling van deze kwaliteitskaarten ontstaat het 'Landschappelijk kader' voor het Nationaal Landschap. Dit landschappelijk kader geeft aan wat we belangrijk vinden om te behouden en versterken. Het vormt de basis voor de gebiedsvisie en het gebiedsplan. Hierna volgt per kernkwaliteit een omschrijving, met de beschikbare kaarten.

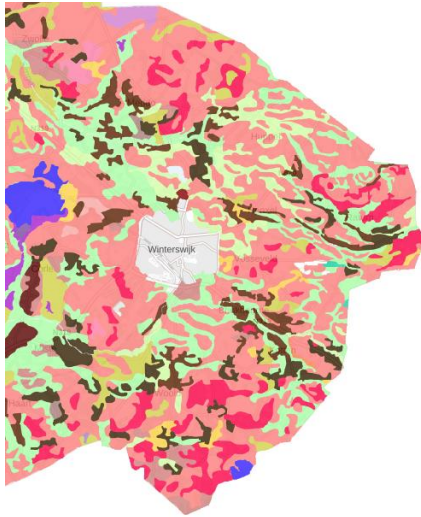
2. Geologische en aardkundig kenmerken en cultuurhistorische waarden

De bodem in Nederland heeft meestal een heel logische opbouw. Daarbij liggen de nieuwste lagen, meestal zand of klei, bovenop en de oudste lagen honderden meters diep in de grond. Bij Winterswijk worden echter door bewegingen in de aardkorst miljoenen jaren oude lagen naar boven geduwd. De oudste laag is de Musschelkalklaag in Ratum van 245 miljoen jaar oud. Maar ook bijvoorbeeld de kleilagen zijn bijzonder: deze komen namelijk uit de tijd dat Winterswijk nog aan zee lag, zo'n 30 miljoen jaar geleden. Winterswijk wordt hierom ook wel "de mozaïekvloer van Nederland" genoemd.

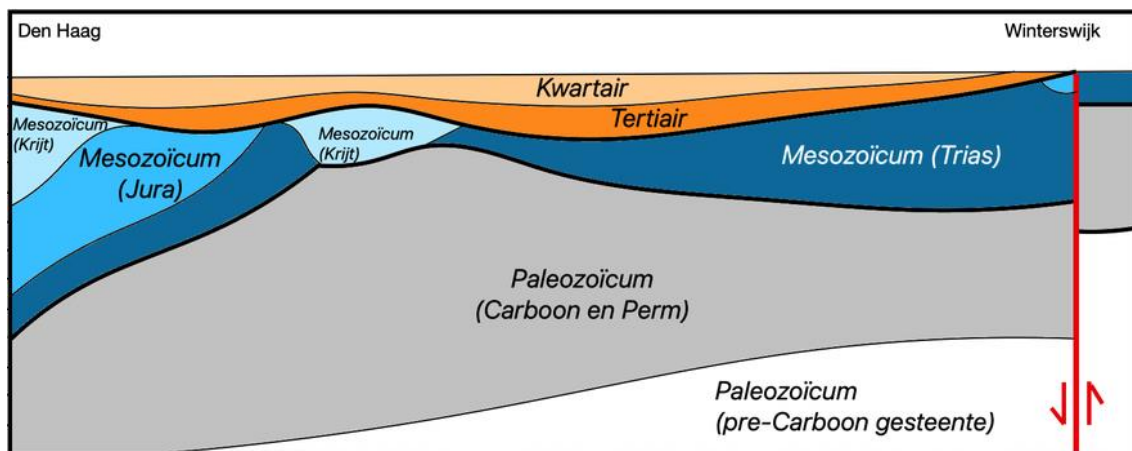
Het mozaïek van de bodem is door de eeuwen heen sturend geweest voor het grondgebruik. In Winterswijk vind je klei voor de baksteenindustrie, steen- en kalkgroeves voor wegenbouw en keramiek, fossielen voor de wetenschap en onverwachte on-doorlatendheid van de bodem door aanwezigheid van kleileem. De unieke geologische, aardkundige kenmerken als ook de sporen van het menselijk handelen uit het verleden willen we behouden en zichtbaar maken.

De geologische, aardkundige en archeologische waarden brengen we in beeld door:

1. Bodemkaart
2. Geologie/ geo-opbouw
3. Beleidskaart aardkundige waarden
4. Terrein van archeologische waarden

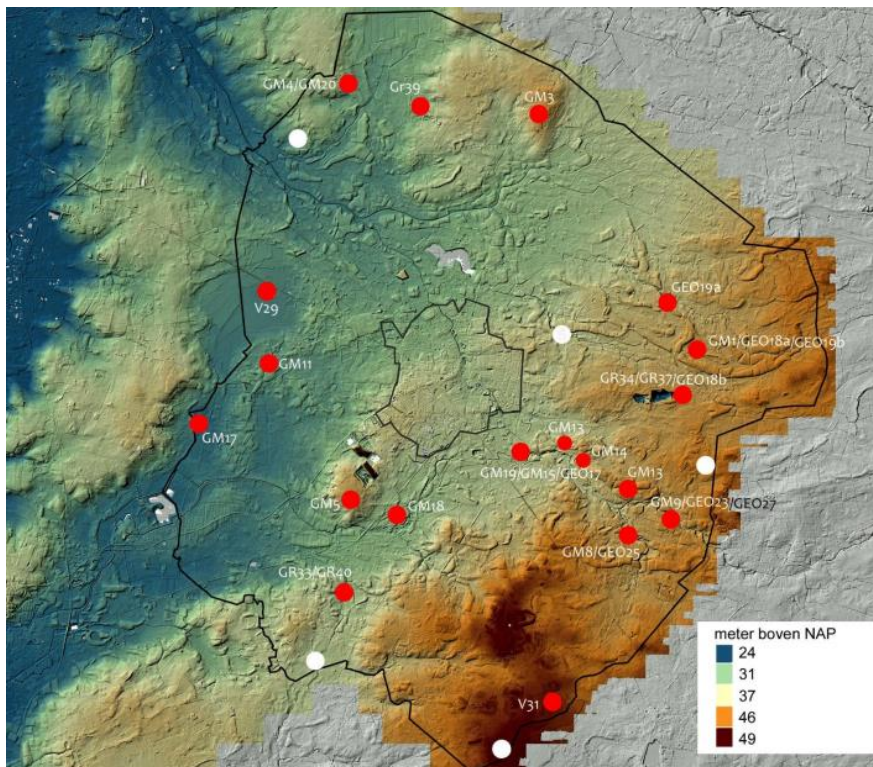

Figuur: Bodemkaart

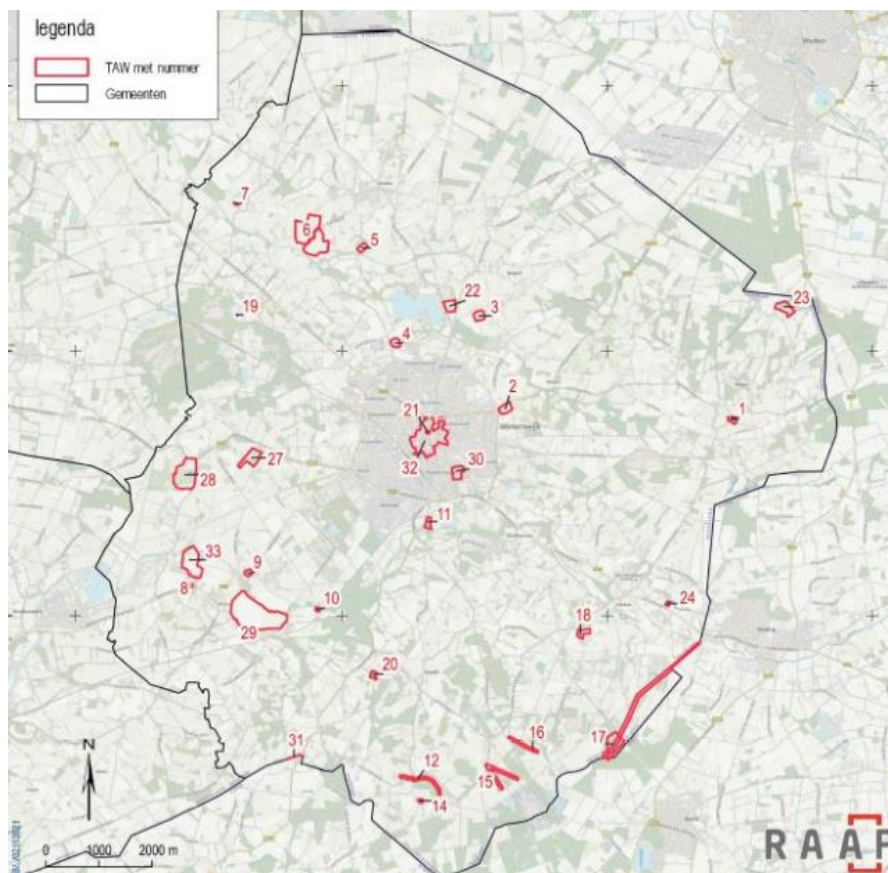

Figuur: Unieke geo-opbouw

In oostelijke richting (rechts) worden de kwartaire afzettingen minder dik en daardoor komt het oudere Tertiair en nog oudere Mesozoïcum en Paleozoïcum ondieper te liggen. De top Trias (250 miljoen jaar oud) ligt bij Winterswijk aan de oppervlakte. De rode lijn bij Winterswijk geeft een breuk in de aardkorst aan, waardoor het rechter (oostelijk) gedeelte van de bodemlagen omhoog is geschoven t.o.v. het westelijk gedeelte, zodat ten oosten van de breuk oudere bodemlagen nog ondieper kwamen te liggen.

Hoogtekaart en terreinen met aardkundige waarden (bron: Raab rapport 5647)

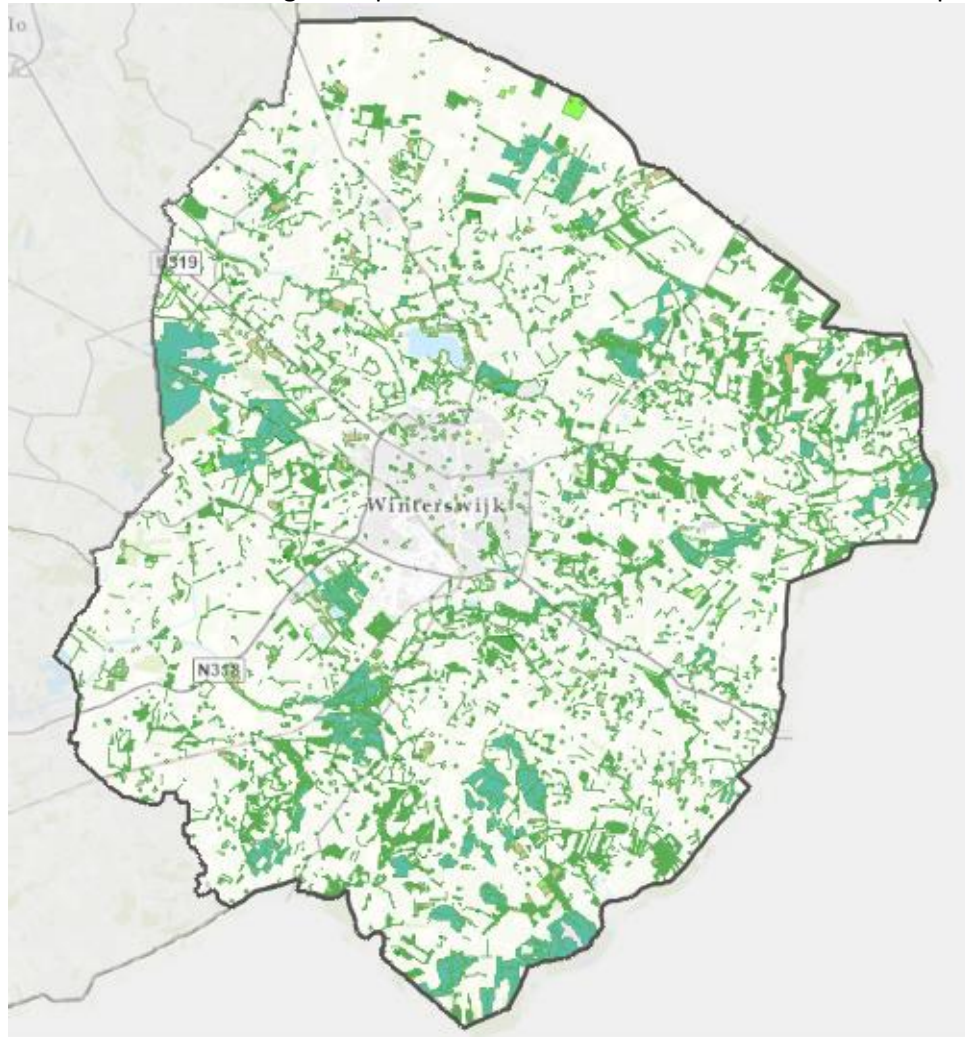

Terreinen van archeologische waarden

3. Kleinschalig agrarisch cultuurlandschap

Kleinschalige, diverse landschap Winterswijk

Het bekende Achterhoekse coulisselandschap is misschien wel het beste te beleven in Winterswijk. Het is een samenspel van de bollende essen, met daarachter de groene of rode topgevels van boerderijen of de statige ramen van scholtengoederen. Dit landschap wordt onderbroken door slingerende beken, kleine bosjes en begroeide wallen langs akkers en weiden. De afgelopen jaren is de waardering voor het landschap toegenomen. Het is herkenbaar en van waarde voor iedere Winterswijker die hier is opgegroeid. Het trekt recreanten en toeristen aan en het herbergt ook een grote ecologische rijkdom. Veel Winterswijkers zijn trots op hun cultuurlandschap, of zoals een van de deelnemers aan het gebiedsproces het noemt: “de liefde voor het landschap is de gemene deler”.

Landschapselementen

De kleinschaligheid van het landschap wordt gevormd door:

1. De ruimten tussen het netwerk van landschapselementen. Door dit netwerk aan landschapselementen zijn de (agrarische) percelen relatief klein. Deze kleinschaligheid is een belangrijke, unieke kwaliteit van het Winterswijkse landschap.

2. Een deel van Winterswijk bestaat uit meer grootschalige jonge ontginningen. In dit gebied zijn de percelen relatief groot.

Inzicht in de schaal van het landschap verkrijgen we door alle 'landschapselementen' zoals houtwallen, bossen, struwelen, beken, monumenten, essen, hoge zandruggen, plateaus, karakteristieke objecten, historisch landgoederen, (Scholten)boerderijen in een ensemble met één of meerdere Schoppes etc. in beeld te brengen.

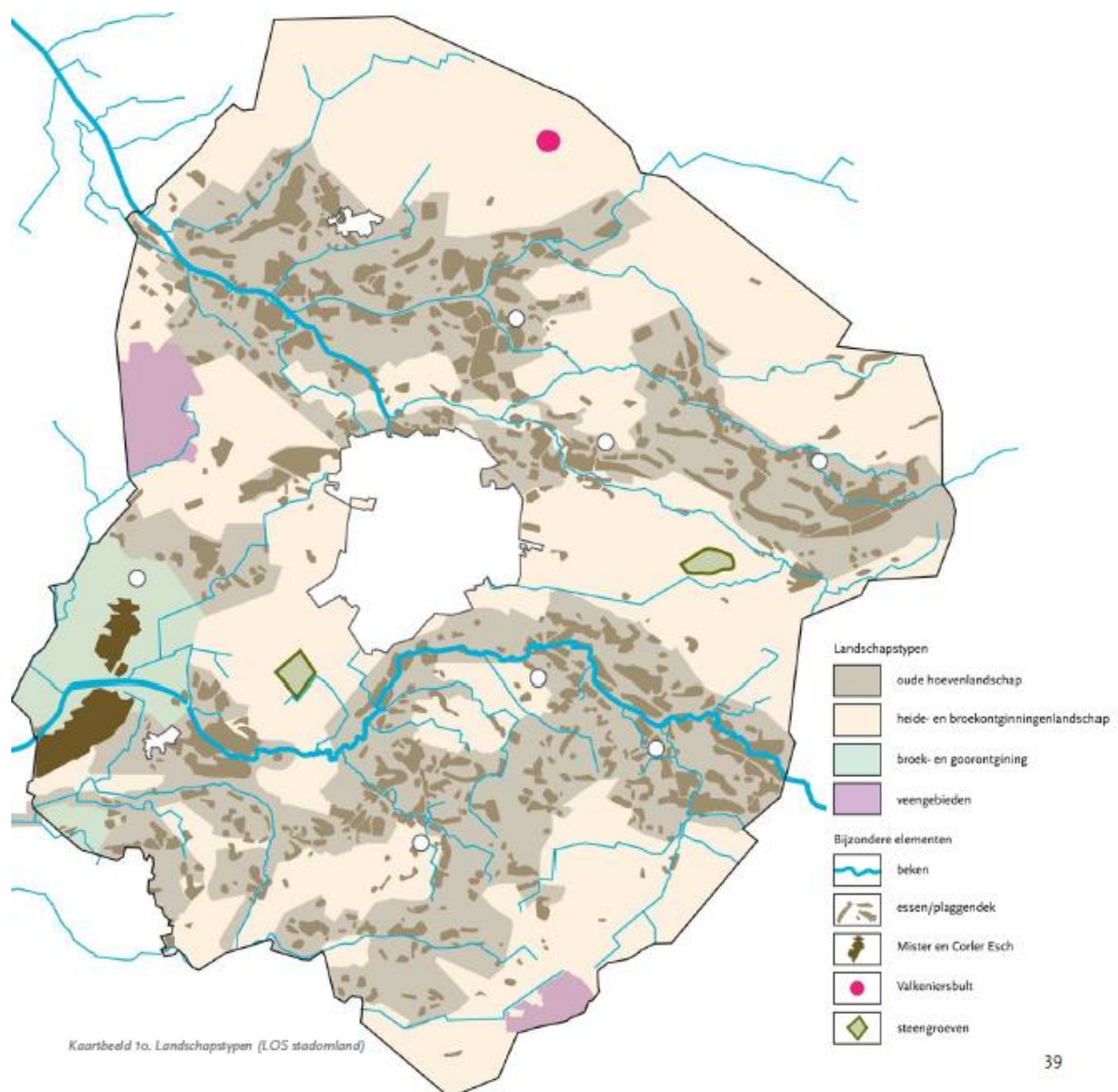
De ruimten tussen de landschapselementen vormt de mate van kleinschaligheid. Deze aanwezige kleinschaligheid moeten we behouden. Daarnaast willen we bij ontwikkelingen gekeken worden hoe we (bijna) verdwenen landschapselementen kunnen terugbrengen of herstellen.

4. Hoge ecologische waarde van de landschappen

De kwaliteit en diversiteit van de bodem en het Winterswijkse landschap is zeer aantrekkelijk als leefgebied voor veel soorten planten en dieren.

De ecologische waarde hangt zagezegd nauw samen met het type landschap (natuurlijke ondergrond, inrichting en beheer) en de elementen in de vijf voorkomende landschapstypen, te weten:

1. Oude hoevelandschap
2. Heideontginningslandschap
3. Broekontginningslandschap
4. Hoogveenlandschap
5. Beek en beekdallandschap

Figuur: Vier landschapstypen + beek en beekdallandschap

De vijf voorkomende landschapstypen en ecologische kwaliteiten

1. Oude Hoevelandschap

Het landschapstype "oude hoevenlandschap" (ook wel kampenlandschap genoemd) wordt vooral gekenmerkt door het voorkomen van hagen, boomsingels, houtwallen, en dergelijke. Daardoor bestond er een grote beslotenheid in het landschap. De inrichting van dit landschapstype stamt uit de 19e eeuw. De gedeelten van het Winterswijkse buitengebied, die al voor de grote ontginningen van het einde van de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw in cultuur waren, worden tot het oude hoevenlandschap gerekend. In dit oude hoevenlandschap liggen de oude, streekeigen boerderijen. Landbouw en landschap waren sterk met elkaar verweven.

In deze oude Hoevenlandschappen waren Kievit, Patrijs, Geelgors en Ortolaan de kenmerkende broedvogels. Akker- en graslandflora was zeer bloemrijk met een veelheid aan vlinders en andere insecten. Hoewel veel van de oude opstanden nog resteren zijn de meeste landschapselementen verdwenen, inclusief de permanente rasters tussen de percelen, en is het agrarisch grondgebruik geïntensiveerd zodat akker- en graslandflora uit de percelen zijn verdwenen.

Op locaties met agrarisch natuurbeheer vinden we akkerranden en bloemrijke structuren, maar recent is het animo om dergelijke pakketten af te sluiten sterk afgenomen. Tegenwoordig is de biodiversiteit geheel aangewezen op slootkanten, wegbermen en erven. Recent zijn de nodige erven niet meer in agrarisch gebruik en de 'nieuwkomers' leggen vaak natuurrijke erven aan met poelen, bloemrijke graslanden en hagen en heggen.

Het watersysteem is sterk verdroogd: poelen, beken en sloten vallen droog, de grondwaterstand is erg laag en kleine kwelsysteemjes zijn opgedroogd of worden afgevangen in diepe sloten. Dit heeft tot een enorme afname in planten en dieren van natte tot vochtige omstandigheden geleid. Recente aanleg van grotere poelen biedt enig soelaas zoals blijkt uit de toename van reptielen in de afgelopen decennia.

Het netwerk van bloemrijke bermen en bloemrijke slootkanten is belangrijk voor de verbinding van grotere natuurterreinen met elkaar. Met name voor dagvlinders en overige insecten en zoogdieren en reptielen is dat cruciaal. Het netwerk van hakhoutwallen, houtwallen, singels en bosranden is met name van groot belang voor vleermuizen en struweel- en bosvogels.

2. Heide-ontginningslandschap

In de eerste helft van de vorige eeuw is het overgrote deel van de heidevelden in het Winterswijkse ontgonnen. De heiden besloegen destijds wel 40% van het grondoppervlak. Door de invoering van de kunstmest waren ze niet meer nodig als leverancier van nutriënten in de potstal en tegelijkertijd kon de schrale heidegrond worden opgewaardeerd met kunstmest.

Nog tot op heden is het heideontginningslandschap te herkennen aan de efficiënte rechtlijnige verkaveling die met de ontginning werd toegepast en de restanten van eertijds heischrale vegetatie elementen als vliegdennen, heide-relicten en schrale bermen. Recent onderzoek laat zien dat het intensieve agrarische gebruik met veel mestgift en gifgebruik ook de bermen sterk van karakter heeft doen veranderen: van heischraal naar voedselrijk. Daarmee zijn karakteristieke planten als blauwe knoop en pijpenstrootje zeldzaam geworden.

Van oorsprong waren de heideontginningen het domein van weidevogels en Boompiep en Geelgors en waren de aangeplante naaldbossen broedplaats voor zangvogels als Kuifmees, Zwarte Mees en Matkop. Al deze soorten zijn sterk afgenomen.

Het verdwijnen van landschapselementen en recent ook de weiderasters levert problemen op voor de Roodborsttapuit; een soort die recent heeft geprofiteerd van de inrichting van nieuwe natuurterreinen en bezig was met een terugkeer in het agrarisch gebied.

De heischrale bermen moeten de verbindingselementen leveren tussen de grotere heide restanten en nieuwe heischrale natuurterreinen. Vooral voor dagvlinders en overige insecten en reptielen als de levendbarende hagedis is een dergelijk netwerk cruciaal.

3. Broek-ontginningslandschap

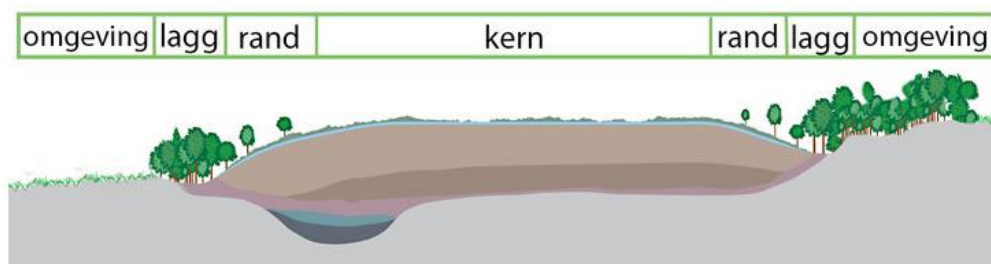
Al vanaf de late middeleeuwen werden de natte, soms venige gebieden ontgonnen en gebruikt voor de landbouw. De ontginning werd lokaal georganiseerd en zonder plan. Er werd grotendeels aangesloten op de omliggende kantonontginningen en daarom zijn ook hier onregelmatige kavels te vinden met kromme lijnen. Sommige delen, zoals het Bunninkgoor, waren grootschaliger en regelmatiger ingedeeld. De ontwatering werd door de jaren heen verbeterd en ook de vorm van de kavels veranderde. Er ontstonden langgerekte, smalle percelen met daarlangs sloten voor de afwatering. Vanaf 1900 werden de broeken en goren daarom steeds intensiever gebruikt door de landbouw. Toch bleven de broeken onbewoond door de natte omstandigheden en waren geheel in gebruik als grasland en nat bos. De wegen hadden een hogere ligging, en liggen als rechte lijnen in het landschap. Ook rondom bepaalde beken liggen kleine broeken, ook wel beekbegeleidende broeken. Enkele van deze broeken zijn gebruikt als vloeisloot; de weiden werden bevoerd met water om ze te bemesten.

Kenmerkend voor het broek-ontginningslandschap waren de kwelwater gevoede natte hooilanden met een rijke bloemenzee, sloten met uitgebreide rietvegetaties en de kleine percelen, gescheiden door elzenhakhoutwallen.

Tegenwoordig is weinig meer te herkennen van dit oorspronkelijke landschap. De kweldruk is sterk afgenomen en eventuele kwel wordt afgevangen in diepe sloten waardoor het landschap sterk is verdroogd. Wat resteert zijn af en toe een elzensingel en her en der rietsloten.

4. Hoogveengebieden

Een hoogveenlandschap is van nature opgebouwd uit verschillende onderdelen. Hieronder een schematische dwarsdoorsnede.

Figuur: onderdelen hoogveenlandschap

De hoogveenkern is het 'hart' van het hoogveenlandschap. De hoogveenrand is het buitenste deel van de hoogveenkern, waar het veenpakket dunner wordt en vaak afhelt naar de omgeving. De 'lagg' is het overgangsgebied tussen het veenpakket en de omgeving: in deze zone is vaak een gradiënt aanwezig tussen zuur en voedselarm (regen)water uit het hoogveen en grondwater, kwel of afstromend water uit het omliggende landschap. Deze overgangssituaties vormen een belangrijk leefgebied voor bedreigde, kenmerkende soorten van hoogveenlandschappen. De eigenschappen van de omgeving van het hoogveen bepalen de grootte en vorm van het hoogveen, alsook de mogelijkheden voor herstel.

Het grootste deel van de oorspronkelijke veengronden is ontgonnen, grotendeels in samenhang met de heidegronden. Enkele gebieden, de Korenburgerveen en het Wooldse veen zijn niet ontgonnen. Het stelsel van veendijken van voormalige veengronden, met daartussen de veenputten, is nog zichtbaar in de afgegraven delen. De veendijken zijn nog blijven liggen en hebben, voor een groot deel, een recreatieve functie. De veenputten bestaan uit natte bossen en moerrassen. Aanvankelijk waren verkleining, verdroging en invloed van de landbouw in de directe omgeving nadelig voor de kwaliteit van de hoogvenen. Kritische hoogveensoorten als Korhoen, Adder, Veenhooibeestje, Zilveren Maan en Speerwaterjuffer verdwenen.

De recente verbetering van de waterhuishouding en de buffering van de veenkernen door het inrichten van de randzone van de venen hebben een reeks positieve ontwikkelingen in gang gezet zoals hernieuwde hoogveen ontwikkeling, uitbreiding van vochtige heide en bloemrijke graslanden en toename van kenmerkende soorten als Blauwborst en Hoogveenglanslibel en de vestiging van de Kraanvogel.

Depositie van stikstof en andere mest- en gifstoffen is nog steeds een belangrijk probleem en ook het vasthouden van het water in droge zomers blijft moeilijk. Toename van de kweldruk in de randzone van de venen is eveneens gewenst.

5. Beek en beekdallandschap

De beken en beekdalen hebben grote ontwikkelingen doorgemaakt. Aanvankelijk was het waterbeheer er op gericht water zo snel mogelijk af te voeren en dat heeft tot in 1972 geleid tot het kanaliseren van een groot aantal beeklopen. In de afgelopen 20 jaren zijn op verschillende plekken maatregelen genomen om het natuurlijk karakter van beken te herstellen door beeklopen te herstellen, nieuw aan te leggen en van beplanting te voorzien.

Behoud van het natuurlijke karakter van de beeklopen is bepalend voor het voorkomen van de IJsvogel en Grote Gele Kwikstaart en veel kenmerkende beekfauna. Duidelijk blijkt dat de Boven-Slinge een cruciale rol speelt als refugium en bron voor beekfauna als de genoemde vogelsoorten en bijvoorbeeld de Bosbeekjuffer. Andere belangrijke beeklopen zijn de Ratumse en Willinkbeek in Ratum en Huppel en de Kleine Beek in Kotten. Waterkwaliteit was eind jaren 60 op zijn slechts en is daarna substantieel verbeterd maar nog lang niet op het gewenste niveau door te veel aan meststoffen, giften en gebiedsvreemde stoffen als medicijnresten.

Belangrijkste probleem zijn momenteel deze lage waterkwaliteit en het vaker droogvallen van een groot deel van de beken hetgeen nadelig is voor de beekfauna (vissen, libellen, waterorganismen). Het agrarisch gebruik in de beekdalen heeft geleid tot verdwijnen van bloemrijke graslanden en veel landschapselementen. Maaibeheer is op veel plaatsen niet gestoeld op ecologische uitgangspunten waardoor verruiging en vernieling van leefgebied van hooilandsoorten optreedt. Recent zijn verbeteringen in het onderhoud en het beheer te zien waarmee watervogels een betere kans tot broeden is gegeven (Kuifeend, Meerkoet) en ook libellen meer mogelijkheden krijgen (Bosbeekjuffer, Weidebeekjuffer).

5. Hoge milieukwaliteit, waar onder rust, ruimte en donkerte

De milieukwaliteit in het buitengebied van Winterswijk is overwegend goed. Zo is de kwaliteit van bodem, water en lucht relatief hoog. Veel mensen die in het gebied wonen, werken en recreëren waarderen de aanwezige rust, ruimte en donkerte.

Rust

In het buitengebied van Winterswijk zijn relatief weinig versturende activiteiten. Er is geen snelweg en er is weinig grootschalige bedrijvigheid die veel geluid produceren. De meest activiteiten zijn gebiedseigen en passen in het gebied, zoals landbouw, natuur, recreatie, lokaal auto- en treinverkeer en gespreid liggende buurtschappen en erven waar wordt gewoond of gewerkt.

Rust in het gebied wordt beïnvloed door:

- Geluidsbelasting Wegverkeer
- Zonering (aandachtsgebieden) bedrijven/industrie
- Zonering (aandachtsgebieden) windmolens

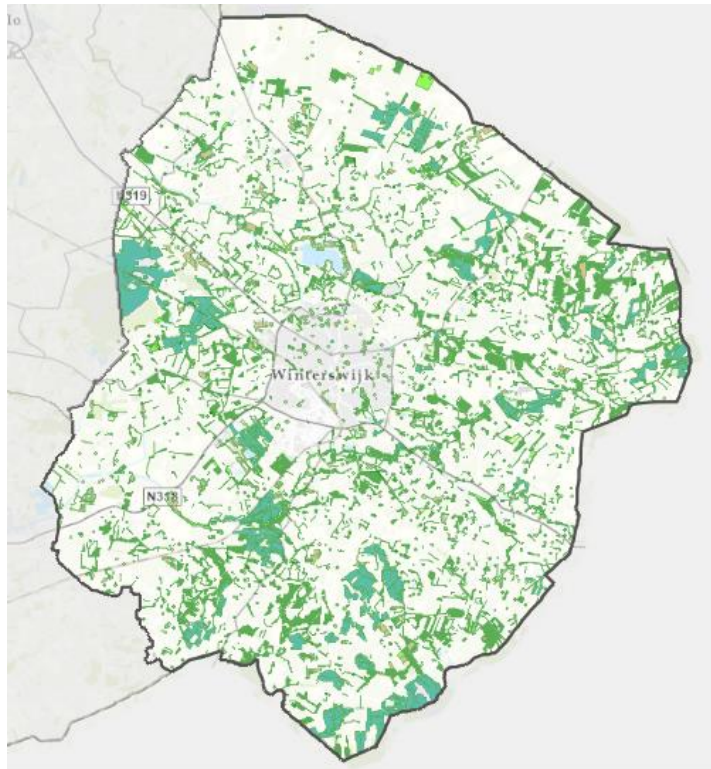
Figuur Geluidsbelasting door wegverkeer

Een kaart met de kwaliteit 'rust' bestaat uit geluidzones weg- en treinverkeer en geluidzones rondom aanwezige (bedrijfs)activiteiten. Hierboven de kaart met geluidzones weg- en treinverkeer. De kaart met bedrijfsactiviteiten (waaronder agrarische erven, niet-agrarische erven, recreatiebedrijven, windmolens, steengroeve Sibelco, ontwikkelgebieden steengroevemuseum en Hilgelo) en indicatieve milieuzones moet nog worden opgesteld.

Ruimte

In het buitengebied van Winterswijk kun je verdwalen. Het fijnmazige netwerk van straten en ruim 120 kilometer aan zandwegen maakt het buitengebied goed bereikbaar en in beleving bijna oneindig. Het overwegend kleinschalige landschap geeft daarbij een afwisselend beeld van 'landschapskamers' met doorkijkjes naar achterliggende percelen. Dit fijnmazig netwerk en deze landschappelijke variatie en geven het gebied een aantrekkelijke ruimtebeleving.

Hieronder de kaart met opgaand groen. Deze bepalen voor een belangrijk deel de ruimtebeleving in open en besloten landschap. Zie ook kernkwaliteit 2, kleinschalig agrarisch cultuurlandschap.

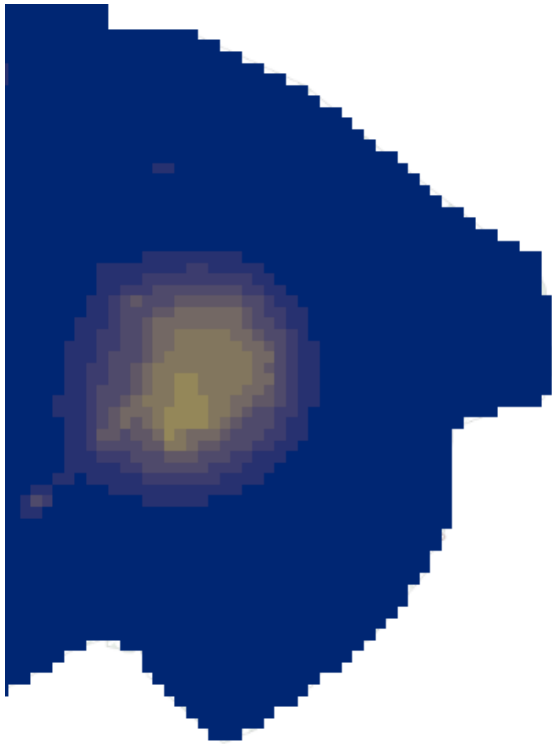

Figuur: landschapselementen

Donkerte

In een groot deel van ons buitengebied zijn veel sterren zichtbaar. Dit heeft een hoge belevingswaarde. Donkerte heeft naast een positief effect op de beleving en gezondheid van de mens ook positieve effecten op de flora en fauna, en het leefgebied van specifieke soorten zoals vleermuizen. In de kern van Winterswijk en een zone daar omheen (inclusief de omgeving Misterweg) kunnen we minder sterren zien. Ook buurland Duitsland heeft in haar buitengebieden geen openbare verlichting.

Een kaart voor kwaliteit 'donkerte' bestaat uit informatie over af- en aanwezigheid van licht. De hemelhelderheidskaart (Gelderland) is een belangrijke informatiebron. Er wordt nog gekeken of deze kaart representatief genoeg is/ er betere informatie beschikbaar is. Hierboven een uitsnede van de hemelhelderheidskaart Gelderland. [Nationaal georegister](#)

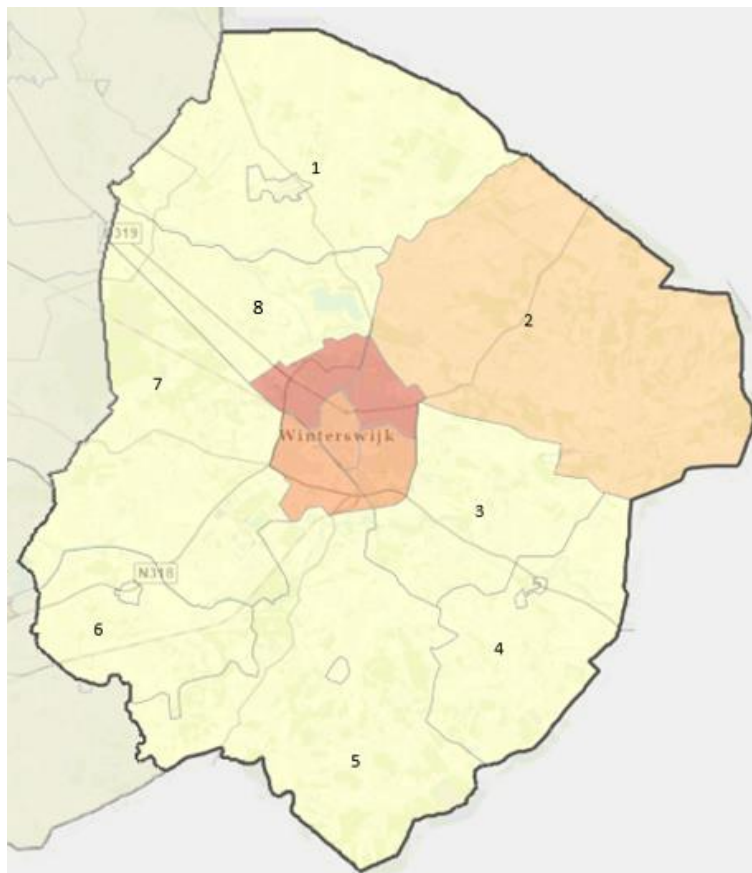
Figuur: Hemelhelderkaart Gelderland, uitsnede Winterswijk

6. Sterke sociale verbondenheid: identiteit, sociale cohesie en het economisch functioneren

De Winterswijkse identiteit is zoals de Omgevingsvisie buitengebied Winterswijk dat aangeeft, opgebouwd uit een betrokken Winterswijkse gemeenschap, innovatieve en familiale ondernemerschap, een rijk verenigingsleven, verweving van (bedrijfs)activiteiten met het landschap en een cultuurhistorie die gezien en gebruikt wordt. De marke- en buurtschappen zijn van oudsher belangrijke eenheden waarbinnen een sterke sociale verbondenheid wordt ervaren. Dit is vandaag de dag nog steeds goed terug 'te zien'.

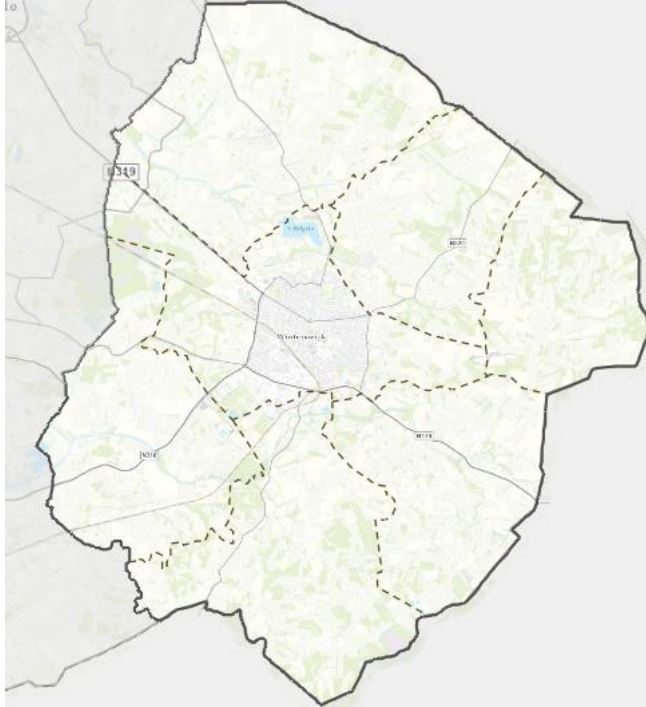
Economisch functioneren van het buitengebied van Winterswijk is van oudsher verbonden met de agrarische sector en de maakindustrie. Recreatie verbonden aan rust en ruimte is al decennia belangrijk en neemt nog steeds toe. Winterswijk heeft veel familiebedrijven. Verder zien we dat veel bedrijven zich verbonden voelen met het landschap en de mensen, ofwel het verleden, de identiteit/mentaliteit en sociale cohesie.

De sociale verbondenheid heeft complexe patronen. Je ziet in buurtschappen veel relaties binnen verenigingen en andere activiteiten. De buurtschappen komen voor een belangrijk deel voort uit de Marke-genootschappen. Hieronder een kaart met de buurtschappen als sociale eenheden. Ook in het samenspel tussen en met de andere vier kernwaarden zie je gemeenschappelijke waarden.

Figuur: Buurtschappen met elk hun eigen sociale samenhang.

1. Verspreide huizen Meddo	5. Verspreide huizen Woold
2. Verspreide huizen Ratum, Henxel en Huppel	6. Verspreide huizen Miste
3. Verspreide huizen Brinkheurne	7. Corle en omgeving
4. Verspreide huizen Kotte	8. Verspreide huizen ten noorden van Winterswijk

Figuur: Oude Markegrenzen